

Unió(k) bomlása? Skócia és az Európai Uniót elhagyni készülő Egyesült Királyság

Szabó Barnabás

A brit választópolgárok 2016. június 23-án népszavazáson döntöttek a „brexit”, azaz az Egyesült Királyság Európai Unióból való kilépése mellett. A referendum utáni kihívások egyike az ország egységét érinti: Skócia ugyanis (Angliától és Walestől eltérően) a brit EU-tagság mellett voksolt, mégpedig jóval határozottabban, mint amikor 2014-ben a Nagy-Britanniával való unió fenntartása mellett döntött. Ennek nyomán pedig ismét feszültségek keletkeztek a toryk irányította Egyesült Királyság és a Skót Nemzeti Párt által kormányozott Skócia között, mindenekelőtt az utóbbinak a brit unióhoz való viszonya kapcsán. A tanulmány során megkísérlek olyan következtetéseket megfogalmazni, amelyek hozzájárulhatnak a skót függetlenség kérdésének a brexittel kapcsolatos problémakörön belüli elhelyezéséhez, illetve annak árnyaltabb megközelítéséhez.

By means of a referendum held on 23 June 2016, British voters decided in favor of “Brexit”, that is the withdrawal of the United Kingdom from the European Union. Part of the challenge following the referendum touches upon the very unity of the UK, as Scotland (unlike England and Wales) voted in favor of continued EU membership, and by far more significant a margin than it did for the preservation of the union with the rest of Britain in 2014. This has reignited tensions between a Tory-governed UK and an SNP-led Scotland, most importantly along the lines of the relationship between Scotland and the British union. This article attempts to formulate a number of conclusions that might contribute to better locating the issue of Scottish independence within the Brexit problem as a whole.

* * *

Némi leegyszerűsítéssel azt mondhatnánk, hogy a britek a csatlakozásuk pillanatától kezdve, változó intenzitással ugyan, de szinte folyamatosan el akarták hagyni az európai integrációt. Alighogy Edward Heath konzervatív kormányának sikerült kiviteleznie az Európai Közösségekbe történő belépést, máris felmerült a kilépés kérdése: két évvel a brit csatlakozási szerződés hatályba lépése¹ után, 1975-ben

népszavazásnak kellett megerősítenie a brit EK-tagságot, az 1974-ben kormányra került Munkáspárt ugyanis erre tett ígéretet a választási programjában. Akkor a britek még (65 százalékos részvétel mellett) 67 százalékos többséggel az EK-ban maradás mellett tették le a voksukat; figyelembe vették ugyanis a miniszterelnök álláspontját, aki szerint a brit tagság pénzügyi feltételeit korrigáló tárgyalások eredményesen zárultak.²

A későbbiek fényében meglepő, hogy az 1975-ös referendumon Skócia jóval kevésbé meggyőzően állt ki a brit EK-tagság mellett: a skót szavazók mindössze 58 százaléka voksolt a maradásra. Az országot jelenleg kormányzó Skót Nemzeti Párt (*Scottish National Party, SNP*) akkoriban még károsnak ítélte a Közösségekhez való tartozást, úgy a demokrácia és az önrendelkezés, mint a skót gazdaságban akkortájt egyre fontosabbá váló olajipar szempontjából.³ Az Egyesült Királyság tehát EK-tag maradt, de a tagság vélt vagy valós hátrányainak az emlegetése nem kopott ki a brit politikai diskurzusból.

Az 1980-as években a Margaret Thatcher vezette brit konzervatív kormány tárgyalásokat folytatott az EK-tagállamok vezetőivel a *rebate*, azaz az Egyesült Királyság által a közös kasszába befizetett összegek részleges visszatérítése érdekében. Maga a tárgyalások ténye, valamint az elért sikerek továbbra is jelezték az országnak az európai projekttel kapcsolatos fenntartásait. Ennek az „egy lábbal bent, egy lábbal kint” hozzáállásnak az olyan szimbolikus elemei is lényegesek voltak, mint az eurózónától vagy a schengeni övezettől történő konzekvens távolmaradás.

A brexitről szóló referendum

Cameron ígérete

Ez a tanulmány nem a britek és az Európai Unió konfliktusokkal teli házasságának az értékelésére koncentrálna, így a

történelmi aspektus bővebb kifejtésétől el kell tekintenünk. A brexitről döntő referendum kontextusba helyezéséhez elégséges a közelmúlt, a 2010-es évek történéseit szemügyre venni. David Cameron brit miniszterelnök az évtized első felében fenyegetve érezte magát az Egyesült Királyság Függetlenségi Pártja (*United Kingdom Independence Party, UKIP*) euroszeptikus, bevándorlásellenes, helyenként rasszista, birodalmi nosztalgiával átítatott retorikájától, illetve a párt akkor még potenciálisan egyre növekvő szavazóbázisától. Ezért a 2013. január 23-i beszédében azt a későbbiek fényében egyértelműen meggondolatlan kampányígéretet tette, hogy az újválasztása esetén a következő parlamenti ciklus ideje alatt, legkésőbb 2017-ig népszavazást fog kezdeményezni az Egyesült Királyság európai uniós tagságáról.⁴

Ez, ellentétes pártszínezettel ugyan, de erős hasonlóságot mutat a Munkáspárt 1974-es választási ígéretével. A miniszterelnök terve az volt, hogy felemleret néhány brit sérelmet Brüsszelben, erre a szigetország újabb engedményeket kap a közös Európa építéséhez való hozzájárulás tekintetében, majd, miután a választóknak ezt egy remek alkuként „eladja”, azok az EU-mellett voksolnak.

Nem sok hiányzott hozzá, hogy Cameron terve sikerüljön: az újabb brit elvárásokat ugyanis jóváhagyták Brüsszelben.⁵ Az Egyesült Királyság engedélyt kapott, hogy hét évig bizonyos mértékig korlátozhassa az uniós polgárok szabad munkavállalását. Ez meg egyezik azzal az időtartammal, mint

amennyi ideig tette ezt több tagállam, például Németország és Ausztria a 2004-es csatlakozás után – akkor viszont Nagy-Britannia korlátozás nélkül nyitotta meg munkaerőpiacát az új EU-polgárok előtt. A brit miniszterelnök az Egyesült Királyságban dolgozókat megillető gyermeknevelési segélyek ügyében is engedményt ért el: az EU döntéshozói engedélyezték, hogy a nem a szigetországban rezidens gyermekek után ne kelljen a (jellemzően magasabb) brit összegeket folyósítani, hanem annak a tagállamnak a megélhetési költségeihez, életszínvonalához indexálhatták azokat, amelyben a gyermek életvitelszerűen tartózkodott.

Mindezek ellenére nem vált be Cameron reménye, és nem ismétlődött meg az 1975-ös referendum forgatókönyve: a 2016. június 23-án az urnához járt brit választópolgárok nem egészen 52 százaléka az Unió elhagyása mellett döntött.⁶ A pártpolitikai érdekek miatt túlzottan nagy tétben játszó miniszterelnök másnap bejelentette a lemondását. Ezt követően, a Konzervatív és Unionista Párton (*Conservative and Unionist Party*, rövidebben Konzervatív Párt; ők a toryk) belül lezajlott rövid hatalmi harc eredményeként Theresa May addigi belügyminiszter vette át a kormányzást, és kezdte meg az ország felkészítését az Európai Unióból történő kilépésre.

A referendumat követő dilemmák

Az Európai Unióról szóló szerződés (EUSZ) a lisszaboni szerződéssel történt módosítása óta tartalmazza az EU-ból

való kilépésre vonatkozó cikket. Ez a brit közbeszédben a brexitről történt referendum óta gyakran és nem minden keserűség nélkül emlegetett 50. cikk, amely többek között a következőket állapítja meg:

(1) Saját alkotmányos követelményeivel összhangban a tagállamok bármelyike úgy határozhat, hogy kilép az Unióból.

(2) A kilépést elhatározó tagállam ezt a szándékát bejelenti az Európai Tanácsnak. Az Európai Tanács által adott iránymutatások alapján az Unió tárgyalásokat folytat és megállapodást köt ezzel az állammal, amelyben az érintett államnak az Unióval való jövőbeli kapcsolataira tekintettel meghatározzák az illető állam kilépésének részletes szabályait. [...]

(3) A kilépésről rendelkező megállapodás hatálybalépésének időpontjától, illetve ennek hiányában a (2) bekezdésben említett bejelentéstől számított két év elteltével a Szerződések az érintett államra többé nem alkalmazhatók, kivéve ha az Európai Tanács az érintett tagállammal egyetértésben ennek a határidőnek a meghosszabbításáról egyhangúlag határoz. [...]

(5) Amennyiben az az állam, amely kilépett az Unióból, később újra felvételét kéri, kérelmére a 49. cikkben megállapított eljárást kell alkalmazni.⁷

Az EUSZ tehát nem kimondottan bőbeszédű a kilépéssel kapcsolatban. Lényegében egy kétéves periódust jelöl meg a kilépési tárgyalások lefolytatásának optimális idejeként, de az EU elhagyását szabályozó megállapodás már azt

megelőzően is hatályba léphet, vagy akár hosszabb időtartam is megállapítható, amennyiben szükségesnek tűnik. A határidőt csak onnantól kell számítani, amikor az adott tagállam értesíti a kilépési szándékaról az Európai Tanácsot. A brexitről tartott referendum utáni egyik legfontosabb kérdés tehát az volt, hogy milyen feltételekkel és időzítéssel lehet ezt megtenni.

Egy ideig az is kérdéses volt, a népszavazás eredménye kötelezi-e bármire a brit kormányt. Az Egyesült Királyság alkotmányos hagyományai és a 2015-ös *European Union Referendum Act* alapján ugyanis jócskán védhető az a nézet, miszerint a referendum kimenetele jogilag nem köti a törvényhozó és/vagy a végrehajtó hatalom kezét.⁸ (Továbbra sem teljesen egyértelmű, hogy melyik hatalmi ág kompetenciája mire terjed ki a brexit kapcsán.) Ezt a brit legfelsőbb bíróságnak a kilépési procedúra megkezdését parlamenti döntéshez kötő – a későbbiekben még idézendő – döntése is megerősítette: „Sem az 1975-ös, sem a 2015-ös, az európai közösségbeli, illetve az európai uniós tagságról szóló népszavazás tartását lehetővé tevő törvény nem rendelkezett egyik lehetséges kimenetel esetére vonatkozóan sem azok következményeiről.”⁹

A referendum politikai kötőereje viszont jóval kevésbé megkérdőjelezhető: ez egyértelműen látszik az Unióban maradás mellett kampányoló Cameron lemondásából, illetve a toryk brexitpárti frakciójának a miniszterelnöki döntést követő hatalomra kerüléséből. Theresa

May tehát nem feltételesen jelentette ki, hogy az 50. cikket záros határidőn belül alkalmazni fogják – igaz, a referendum után el kellett telnie kilenc hónapnak, hogy ez megtörténjen.

A népszavazás kötelező érvényűsége tehát csak elméleti jellegű kérdésnek bizonyulhatott. Az viszont annál kevésbé, hogy kinek van joga az 50. cikk „élesítéséhez”: a kormánynak vagy a törvényhozásnak. A kormány (nem meglepően) amellett érvelt, hogy egy ilyen bejelentés a Korona előjoga (*royal prerogative*), tehát az uralkodó nevében eljáró kabinet diszkrecionális hatásköre. Az ügy végül a legfelsőbb bíróság elé került, amely a referendum jogi kötőerejével kapcsolatban fentebb már idézett, 2017. január 24-i döntésében másképp nyilatkozott: az 50. cikk szerinti eljárás megindítására a kormányt a parlamentnek törvény útján kell felhatalmaznia.¹⁰

A May-kormánynak tehát át kellett vitetnie a parlamenten a „*Brexit Billt*”. A *European Union (Notification of Withdrawal) Act 2017* végül 2017. március 16-án kapta meg az uralkodói ellenjegyzést (*royal assent*), és emelkedett törvényerőre.¹¹

Ez azonban egyáltalán nem ment problémamentesen, legalábbis a kormány szempontjából: mivel a törvényjavaslat semmi konkrétumot nem tartalmazott a kilépés feltételeiről, a Lordok Háza viszaküldte azt az Alsóháznak, s jelezte, hogy szükséges lenne bizonyos jogi garanciák beépítése a javaslatba, például az Egyesült Királyságban élő uniós polgárok státusához kapcsolódóan.¹² Ez utóbbi

kérdés semmiképpen sem csak elméleti jelentőségű: a brit Nemzeti Statisztikai Hivatal 2015-ös adatai szerint az országban 3,2 millió olyan ember él, aki valamelyik másik EU-tagállamban született (körülbelül 83 százalékuk nem brit, de uniós állampolgár).¹³ Emellett körülbelül 1,2 millió brit állampolgár élhet az Európai Unió többi országában.¹⁴ Az Alsóház és az ottani kormánytöbbség viszont nem méltányolta a lordok észrevételeit, így a javaslat módosítások nélkül vált törvénynyé, s mindössze annyit mond ki, hogy a kormánynak jogában áll az 50. cikk szerinti eljárás megkezdéséről értesítenie az Európai Tanácsot.

A törvényjavaslat nem is tartalmazhatott volna sokkal több konkrétumot; a kiválás részletes feltételeiről és az EU-val a továbbiakban folytatandó viszonyról semmiképp, hiszen azokról az elkövetkező hónapokban, években kell megállapodni az EU27-ekkel. A jelen tanulmány szempontjából igen lényeges, hogy a brit kormány semmilyen koncepciót nem fogalmazott meg azzal kapcsolatban, hogy az Egyesült Királyság kiterjedt autonómiával rendelkező régiói (Skócia, Észak-Írország és Wales) milyen feltételekkel képviselhetik az álláspontjukat a brexittel kapcsolatos tárgyalásokon – ha egyáltalán képviselhetik. A már idézett legfelsőbb bírósági ítélet az északír High Court of Justice kérdésére válaszolva azt is kimondta, hogy a devalvált törvényhozási hatáskörökkel rendelkező régiókat (*devolved legislatures*) nem illeti meg párhuzamos jogalkotási hatáskör az Európai Unióból való kilépés kérdésében,

azaz a skót, az északír és a walesi törvényhozás hozzájárulása nem szükséges az 50. cikk élesítéséhez.¹⁵

Az ugyancsak aggasztó – skót szemzőgből is –, hogy a brit kormány gyakorlatilag semmire sem kötelezte el magát a brexitről szóló törvényben: sem az Egyesült Királyságban rezidens európai polgárok státusának védelmére, sem az EU-val való tárgyalások kívánatos kimenetelére (a brit polgárok letelepedési garanciái az EU-ban, a közös piachoz való hozzáférés stb.) vonatkozóan. Ez voltaképpen nem csoda, hiszen a referendum utáni hónapok nyilatkozataiból az derült ki, hogy a brit kormánynak semmilyen koherens és átlátható terve nem volt azokkal kapcsolatosan. És ezzel el is érkeztünk a leglényegesebb kérdéshez, vagyis ahhoz, hogy milyen feltételekkel válik ki az EU-ból az Egyesült Királyság, illetve milyen elvek fogják meghatározni a harmadik állammá váló tagország és az integráció jövőbeli viszonyát.

Kétségtelen, hogy alapvető brit érdek az Európai Unió ötszázmillió belső piacához való hozzáférés; ezt a kilépést pártoló politikai erők is jellemzően elismerik, illetve elérendő célnak tekintik. Hogy szerintük Brüsszel és a tagállamok ebbe miért egyeznének bele minden különösebb ellenszolgáltatás nélkül, az rejtély. Precedensként felmerül az Európai Gazdasági Térség (EGT) nem uniós tagállamainak a példája, amelyek különböző megállapodások alapján anélkül férnek hozzá az EU belső piacának egy részéhez vagy egészéhez, hogy vám vagy vámjellegű akadályok állnának a termékeik és

szolgáltatásaik útjába. Ezeknek az egyezményeknek a részletes elemzésére ebben a tanulmányban nincs lehetőség, de azt mindenképpen ki kell emelni a brit várakozásokra tekintettel, hogy a gyakran példaként idézett országok (Svájc, Norvégia) annak ellenére is kötelezik magukat az EU belső piaccal, kereskedelmi kapcsolatokkal összefüggő *acquis*-jának az elfogadására, hogy formálisan nem résztvevői az azokkal kapcsolatos döntéseknek.

Továbbá nehéz lenne elkerülni az áruk mellett a személyek szabad áramlásának, valamint az EU EGT-vel összefüggő költségeihez való pénzügyi hozzájárulásának a kérdését. Nem beszélve arról, hogy a svájci minta alapján ez rengeteg, igen komplex kétoldalú megállapodást igényelne, s az a jelenlegi EU-s szabályozásokhoz képest is bonyolulttá és nehezen áttekinthetővé tenné a brit–európai kapcsolatokat a gazdaság szereplői számára.¹⁶

Vagyis a brexitpártiak hurráoptimista scenáriója, miszerint a nem EU-tag Egyesült Királyság európai kereskedelmi érdekei nem sérülnének, leginkább akkor képzelhető el, ha a britek ezentúl nem vesznek részt a közös piac szabályainak a megalkotásában, hanem egy komplikált szabályozási keretrendszerben eleve elfogadják azokat. Ennél tökéletesebb ellentmondást nehéz felfedezni a brit szuverenitás visszaállítását célzó kiválási folyamatban.

Egy másik hasonló ellentmondást hordozó elem a brit belső jognak a brexittel kapcsolatos átalakításának a kérdése.

1973 óta, tehát éppen negyvenöt éve van érvényben az Európai Unió joga az Egyesült Királyság területén – egy része úgy, hogy külön nemzeti jogszabály megalkotására nem is volt szükség a hatályba lépéséhez. A szigetországban érvényben lévő uniós jog egyetlen törvénnyel való hatályon kívül helyezése elméletileg elképzelhető, viszont olyan mértékű szabályozási vákuumot hagyna maga mögött, ami miatt a gyakorlatban biztosan nem megvalósítható. Így tehát a brit jognak ezt a részét részletes vizsgálat alá kell venni, és el kell dönteni, hogy mi és milyen mértékben őrzendő meg belőle a továbbiakban.

A brit kormány a „*Great Repeal Bill*” (kb. a „nagy visszavonás”) néven emlegetett törvényjavaslat segítségével igyekszik megfelelő jogi keretet találni az uniós jogszabályok átmentésére vagy hatályon kívül helyezésére, illetve új jogszabállyal történő helyettesítésére. A Lordok Háza ezzel kapcsolatban is fogalmazott meg fenntartásokat, hiszen egy ilyen átfogó, az egyes jogszabályok tetszés szerinti megtartását vagy elvetését a kormányra bízó törvényjavaslat aligha segíti elő a parlamenti ellenőrzést. Ez pedig több más mellett az emberi jogok korábbi, az uniós jog alapján garantált színvonala, továbbá a Brit-szigeteken élő uniós polgárok jogai szempontjából mindenképpen aggasztó lenne.¹⁷

Külön kérdés, hogy az Egyesült Királyságon belül jelentős törvényhozási autonómiával rendelkező területek – melyek közül az önrendelkezés mértékét tekintve Skócia a legjelentősebb – megtarthatnak-e

olyan uniós jogszabályokat is, amelyeket esetleg a westminsteri parlament eltöröl vagy módosít. A „*Great Repeal*” mindenestre könnyen egy évekig, akár évtizedekig elhúzódó folyamat lehet. Az is elképzelhető, hogy a kilépést követően a szigetországban rengeteg EU-s jogszabály érvényben marad, hiszen egy jelentős részük visszavonását semmi sem indokolja. Újabb érdekes példája lehet ez a „visszanyert szuverenitásnak”.

A brexit okozta fiasco vége tehát egyelőre nem látható. A kiválaszpárti politikai elit részéről tett ígérek egy része már most megoldolni látszik: példának okáért semmi sem utal arra, hogy az a 350 millió font, amely a brexit mellett kampányolók szerint hetente Brüsszelbe vándorolt, valóban a brit egészségügyi szolgálat (*National Health Service*, NHS) büdzséjében kötne ki.¹⁸ Más ígérek – mint a közös piachoz való hozzáféréssel vagy az uniós–brit szabadkereskedelmi egyezményekkel kapcsolatosak – pedig még ennél is felelőtlenebbek, hiszen azok megvalósulásához először le kell folytatni a kilépéssel kapcsolatos tárgyalásokat, s utána még akár további egyezkedésre lehet szükség, hogy ne csak a kilépés, de az azt követő együttműködési forma is jogi keretet kapjon.

A bizonytalanságot jól érzékelteti, hogy gyakran a „*hard Brexit*”–„*soft Brexit*” dichotómiában próbálják elhelyezni az elvárt eredményeket. A Theresa May miniszterelnök és pártja által gyakran képviselt *hard Brexit*, azaz „a semmilyen alku is jobb, mint a rossz alku” szemléletű megközelítés támogatottságát

mindenesetre erősen megkérdőjelezi a 2017. június 8-i előrehozott brit parlamenti választásokon aratott – vereséggel felérő – konzervatív győzelem. Hiszen az eredmény az „erős és stabil” kormány és ugyanilyen brüsszeli tárgyalási pozíciók biztosítása helyett a konzervatív parlamenti többség elvesztését és kényszerű koalíciós tárgyalásokat jelentett a May-kormány számára.

A brexit és a skót függetlenség

Előzmények

A skótok 2016 nyarán egy korábbi referendum friss emlékével járultak az urnákhoz, hogy véleményt mondjanak az Egyesült Királyság és az Európai Unió viszonyáról. 2014. szeptember 18-án a 16 éven felüli skót lakosságnak lehetősége volt Skócia függetlenségéről, illetve annak az Egyesült Királyságból történő kiválásáról szavazni. Ha az igenek győztek volna a „Legyen-e független ország Skócia?” (*Should Scotland be an independent country?*) kérdésre adott szavazatok alapján, akkor azóta már minden bizonnyal egy szuverén skót államról beszélhetnénk, hiszen az előre megállapított határidő szerint a kiválásnak meg kellett volna történnie 2016. március 24-ig. Nem így történt: a kiemelkedően magas választói részvétel (84,6%) mellett a kétfélmilliónál is több „nem” szavazat került többségbe; ez a leadott voksok 55,3 százalékát alkotta. Az eredmény ugyanakkor azt is jelentette, hogy több mint 1,6 millió skót választópolgár viszont azon óhaját fejezte ki,

hogy egy önálló, az Egyesült Királyságot elhagyó Skóciában élne, s ez az 5,3 milliós összlakosság és az „igen” és a „nem” szavazatok közti mindössze 400 ezres különbség fényében nem elhanyagolható.¹⁹

Maga a referendum az akkor még David Cameron vezette brit és az Alex Salmond (SNP) által képviselt skót kormány közötti megállapodás (az ún. *Edinburgh Agreement*)²⁰ alapján, teljes mértékben a brit alkotmányos rend tiszteletben tartása mellett mehetett végbe. Ez azt jelenti, hogy „az Egyesült Királyság kormánya hozzájárulását adva vett részt ... egy olyan folyamatban, amely az állam széteséséhez vezethetett volna”, ami egyedülálló az EU kontextusában – elég csak a katalán függetlenségi törekvések példájára gondolni.²¹

Skócia és a brexit

A brexitről szóló referendumot alig két évvel megelőző függetlenségi népszavazás és az elszakadásnak a messze nem elsőprő többségű elutasítása azért fontos a jelen gondolatmenet szempontjából, mert a 2014-es referendum idején a brit egység melletti kampány egyik fő motívuma éppen az volt, hogy a függetlenné váló Skóciának az EU-tól is el kellene búcsúznia. Az Európai Unión belüli tagság folytatója a jelenlegi uniós és nemzetközi jogi közmegegyezés alapján az Anglia, Wales és Észak-Írország alkotta Egyesült Királyság lett volna, amely később könnyedén megvétózhatott volna egy esetleges skót csatlakozási kérelmet.²² Vagyis nemcsak védhető, de nagyon is valószínűsíthető

az a vélemény, miszerint az ország egységét támogató skót állásfoglalás jelentős részben az Európai Unió, illetve Skócia uniós tagsága melletti kiállás volt. Az is erre utal, hogy a brexit kérdésében kiírt referendum során minden egyes skóciai választókerületben a többség – összességében a skót szavazók 62 százaléka – az Egyesült Királyság uniós tagsága mellett voksolt.²³

Ez, mint ismeretes, nem volt elég ahhoz, hogy az összesített brit szavazati arányt döntő mértékben befolyásolja. A kilépéspártiak körülbelül 52:48 arányú győzelme még a skót függetlenségi népszavazáshoz képest is nagyon szoros eredmény. Ettől függetlenül a brit kormány politikai garanciát vállalt arra, hogy enged a választópolgárok többsége akaratának, és ebből a lemondásra kényszerült David Cameron nem tudott, az őt követő Theresa May pedig nem akart kihátrálni.

Alkotmányjogi szempontból viszonylag egyszerű a helyzet: bár az Egyesült Királyságban nem létezik az ügydöntő népszavazás intézménye, a kormánynak, illetve a parlamenti többségnek joga van arra, hogy a megfelelő eszközökkel érvényre juttassa egy-egy referendum eredményét. Az ország pedig, az időnként felbukkanó és részben valóban védhető tudományos és kevésbé tudományos megközelítések ellenére, nem föderatív állam. Ezt a brexitről szóló referendum is bizonyítja, hiszen Skócia és Észak-Írország is az EU-tagság mellett voksolt, az Egyesült Királysággal együtt azonban nekik is el kell azt hagyniuk.²⁴ A kilépés

ellen szavazó Skóciának, a skót kormánynak vagy a skót parlamentnek nincs vétőlehetősége a kérdésben. Ezt, ahogy fentebb említettem, a brit legfelsőbb bíróság is megerősítette.²⁵

Az 1998 óta egyre intenzívebbé váló devolúciós folyamat eredményei – köztük a harmadik *Scotland Act* – már mind teljesebb körűen garantálják Skóciának az Egyesült Királyságon belüli autonómiáját, ám azon nem módosítottak, hogy az EK/EU-hoz fűződő viszony ún. *reserved matter*, azaz az ahhoz tartozó kérdésekben jogilag egyedül a „főszuverén”, a Westminsterben ülésező Brit Parlament dönthet.²⁶ Olyan, mint skót állampolgárság, nem létezik, így a skótok csak a brit állampolgárságukon keresztül lehetnek uniós polgárok, és élvezhetik az azzal járó jogokat.

A Skót Nemzeti Pártnak, illetve az általa irányított skót kormánynak a brexit bejelentése óta hangoztatott legfontosabb argumentuma is azon alapul, hogy az Egyesült Királyság egy olyan döntést hozott, amelyhez a skótok nem adták a hozzájárulásukat, sőt kifejezetten elleannezték azt, ráadásul évtizedekre negatívan befolyásolhatja Skócia társadalmi és gazdasági viszonyait. Éppen ezért Nicola Sturgeon skót kormányfő (*First Minister*), aki a függetlenségi referendum kudarca után lemondott Salmondot követte a pozícióban, a szavazást követően többször is felszólította az új brit miniszterelnököt, hogy biztosítsa a Skóciát megillető helyet az Európai Unióval folytatandó tárgyalásokon, hogy a skót érdekeket közvetlenül is képviselni lehessen. Sturgeon

alighanem sejtette, hogy a brit kormány, amely a legfelsőbb bíróság döntéséig a westminsteri képviselők szavazatát sem tartotta szükségesnek az 50. cikk szerinti eljárás megkezdéséhez, nem fogja Skóciát egy kvázi önálló félként a tárgyalóasztal mellé ültetni.

Theresa May és kormánya ezzel jelentősen megkönnyítette a skót kormány és az SNP dolgát, hogy a skót függetlenség ügyét továbbra is napirenden tarthassák. Az első fontos tényező ebben természetesen maga a referendum volt. A 2016-os skót parlamenti választásokra készülve az SNP a választási programjában nem tett ugyan konkrét ígéretet egy újabb függetlenségi népszavazásra, de továbbra is célként határozta meg, hogy meggyőzze a lakosságot az önálló Skócia előnyeiről. Emellett azt is célként tűzte ki – és ez a jelen tanulmány szempontjából még fontosabb –, hogy a Skót Parlament dönthessen egy újabb referendum kiírásáról abban az esetben, ha a skótok nagy többsége azt szeretné, vagy ha „a 2014-ben fennállt körülményekben fontos és materiális változás történne, mint például Skóciának az akarata ellenére történő kiszakítása az Európai Unióból”.²⁷

Az SNP végül 63 képviselői helyet szerzett meg a 129 fős skót parlamentben, ami az abszolút többséghez szükséges számot – épphogy – nem érte el, de Nicola Sturgeon újbóli kormányalakításához bőven elég volt.²⁸ A brexitnél kevés „fontosabb” és „materiálisabb” változást lehetett elképzelni az EU mellett jelentős többséggel kiálló Skóciában, ahol a brit unió fenntartása melletti egyik legfontosabb érv

éppen az EU-tagság volt. A brit kormány ezt még azzal is tetézte, hogy – legalábbis néhány nem igazán konkrét nyilatkozatot leszámítva – semmilyen ígéretet nem tett arra, hogy Skóciának érdemi beleszólást biztosít az EU-val folytatandó, kilépéssel kapcsolatos tárgyalásokba. Ráadásul szinte teljes titok vagy inkább tanácsatlanság övezte a brit kormány tárgyalási stratégiáját is.

Nicola Sturgeon azzal érvelt Londonban, hogy ezt a fontos döntést – a brexitet – nemcsak hogy a skótok ellenében akarja a brit kormány meghozni, de ráadásul semmilyen kézzelfogható információ nem áll rendelkezésre arról, hogy az Egyesült Királyság milyen feltételekkel fogja elhagyni az EU-t. 2017. március 13-án pedig bejelentette, hogy a skót parlament felhatalmazását fogja kérni egy újabb függetlenségi referendum megtartásához. Ezt március 28-án, 69 képviselő szavazatával meg is kapta az edinburghi törvényhozás nemzeti párti és zöld többségétől.²⁹

Elképzelhető, hogy ez a lépés az adott helyzetben kissé korai volt. A Theresa May által 2017 júniusára előrehozott brit választások ugyanis nemcsak a kormánypárt parlamenti többségét olvasztották le a westminsteri parlamentben – a korábbi 331 helyett 318 hely jutott nekik –, de azóta a Skót Nemzeti Párt is mindössze 35 képviselőt küldhet Londonba az addigi 54 helyett. Ez pedig a konzervatívokénál is nagyobb arányú visszaesés. Ráadásul több skóciai választóközvet vándorolt át az SNP-től a Konzervatív Párthoz.³⁰

Brexit után scotxit?

Fentebb már utaltam arra, hogy – Európában meglehetősen egyedülálló módon – a 2014-es skót referendum teljesen alkotmánykonform módon, a brit kormány és törvényhozás hozzájárulásával zajlott le. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a következő skót függetlenségi népszavazás automatikusan ilyen kedvező feltételek mellett mehetne végbe. Az Anglia és Skócia közötti unió ugyanis, hasonlóan az Európai Unióval fenntartott kapcsolatokhoz, *reserved matter*, azaz alapvetően Westminster hatáskörébe tartozik, illetve csak a központi törvényhozás delegálhat azzal kapcsolatos kompetenciákat a skót kormány és törvényhozás számára. A 2012-es edinburghi megállapodásban ezt meg is tette, de az csak a 2014-ben megrendezett referendumba vonatkozott. A skót parlament 2017. március 28-i döntése tehát jogilag nem egy új függetlenségi népszavazás bejelentése volt, hanem a skót kormány felhatalmazása arra, hogy egy új referendum megtartása érdekében tárgyalásokat folytasson a brit kormánnyal.

Theresa May – aki meglehetősen cinikus módon azzal osztotta ki a skót kormányfőt a március 13-i bejelentését követően, hogy „a politika nem játék”³¹ – aligha lelkesedik az ötletért. Az időzítést egész biztosan szörnyűnek találta, különösen, hogy március 29-én (a skót parlamenti felhatalmazást követő napon) megtörtént annak a folyamatnak az első lépése, amelyre a brexitről megtartott referendum, majd a brit törvényhozás felhatalmazta a kormányt.

A miniszterelnök ugyanis akkor szignálta azt a levelet, amelyben Nagy-Britannia tudatta az Európai Tanács elnökével a kilépési szándékát. Ezzel megkezdődött az 50. cikkből ismert kétéves időszak, amely alatt optimális esetben az Egyesült Királyságnak és az Európai Uniónak meg kellene állapodnia az előbbi kiválásának a pontos feltételeiről.

A kiválást rendező szerződés azonban csak szükséges, de nem elégséges feltétele egy teljes körű, az Európai Unió és a britek brexit utáni viszonyait rendező megállapodásnak. Annak érdekében ugyanis a kilépési egyezményvel párhuzamosan vagy azt követően tető alá kell hozni az EU és az Egyesült Királyság mint harmadik ország között megkötendőt is. Az EU részéről ugyanis egyelőre nem mutatkozik hajlandóság arra, hogy e két szerződést egyként kezelje, tehát hogy a kilépést levezénylő dokumentum egyszerre részletesen szabályozza például a brexit utáni uniós–brit kereskedelmet. Hiába állna az nyilvánvalóan érdekében a brit kormánynak, az 50. cikk valójában nem biztosít lehetőséget arra, hogy a kilépő ország valamiféle kiváltságos státust élvezzen a korábbi EU-tagsága miatt, így „bármilyen jövőbeli kapcsolatra vonatkozóan *de novo* szükséges tárgyalásokat folytatni”.³² Ezt teljes egészében megerősíteni látszik az Európai Parlament határozattervezete, amely az 50. cikk szerinti eljárás megkezdésével egy időben jutott el a sajtóhoz.³³

Mind a kilépés, mind az azt követő EU–brit viszony feltételei döntő befolyással lehetnek a skót függetlenségi program felszínén tartására. Ha végül a legrosszabb

foratókönyv, a „*hard Brexit*” valósul meg, azaz az Egyesült Királyság anélkül távozik az EU-ból, hogy sikerülne megkötni egy, a kiválást – különösen gazdasági szempontból – a lehető legkevésbé fájdalmassá tevő kompromisszumot, akkor a skót függetlenség mellett sokkal könnyebb lesz érvelni. Hiszen ebben az esetben a skót kormány, illetve az SNP és más függetlenségpárti erők nemcsak azt vethetnék London szemére, hogy Skóciát az akarata ellenére „rángatták ki” az Európa Unióból, de azt is, hogy nem sikerült megfelelő mértékben enyhítenie annak káros következményeit.

Ez utóbbiak tekintetében egyelőre csak találgathatunk: az EU-s pénzügyi transzferektől való eleséstől a skót fiatalságnak az Erasmus+ programból történő esetleges kizárásáig számos negatív hatása lehet az uniós tagság megszűnésének. Az biztosan kijelenthető, hogy a közös piac bezárulása, illetve a személyek, az áruk, a szolgáltatások és a tőke Európa irányába megvalósuló szabad mozgásának a megszűnése az Egyesült Királyságon belül Skóciát is érzékenyen érintené. A kiválással járó bizonytalanságok, illetve az előnytelennek értékelhető alkuk tehát hatékony eszközt adhatnak a skót kormány kezébe egy újabb függetlenségi referendum megtartásához.

Ebben az esetben pedig a brit unió mellett kampányolók nem húzhatnak hasznot abból az eddigi analógiából, miszerint Skócia abban való tagsága jelenti egyben az országnak az európai uniós tagságát is. Sőt, az Egyesült Királyság kiválásával eggyel kevesebb lesz azon EU-tagállamok száma, amelyek potenciálisan

megvétózhatnak egy függetlenné vált Skócia esetleges felvételi kérelmét. Nem kizárt tehát, hogy az Európai Uniót elhagyó Nagy-Britannia sokkal kisebb Britanniaként folytatja a pályafutását, ha a skót kormány és Skócia lakossága úgy ítéli meg, hogy számukra nincs élet az EU-n kívül. A folyamat ráadásul tovább is gyűrűzhet, hiszen az északírkérdést rendező 1999-es nagypénteki egyezmény alapot adhat arra, hogy a Skóciához hasonlóan elégedetlen Észak-Írország az Írországgal való újraegyesülés útján keresse a boldogulást és az uniós tagságot.³⁴

Korai lenne azonban egy EU-tag Skócia, egy egyesült Írország és egy Angliából és Walesből álló „Kis-Britannia” vízióját a megvalósulás útján láttatni. Ahogy az fentebb szóba került, a 2017. júniusi brit választások nem hoztak kiemelkedő sikert sem a Londonban kormányzó konzervatívoknak, sem az edinburghi kormányerőt jelentő Skót Nemzeti Pártnak. Theresa May a „*strong and stable leadership*” reményének a választók általi megfricskázása után kénytelen olyan önkritikát gyakorolni, amely akár a brexithez és az európai tárgyalópartnerekhez való kompromisszumkészebb hozzáállást is eredményezhet. Az abszolút többség elvesztésével a brit miniszterelnöknek a kormányzáshoz szüksége van az északír Demokratikus Unionista Párt (*Democratic Unionist Party*, DUP) tíz westminsteri képviselőjének a támogatására. Bár a DUP politikai programja önmagában nem tartalmaz semmi olyat, ami a „*soft Brexit*” irányába történő nyomásgyakorlásként értelmezhető, de az kétségtelen, hogy az északír

helyzet stabilitásában és az ír egyesülés kérdésének a politikai napirendtől való távoltartásában érdekelt DUP nem járulhat hozzá olyan megoldáshoz, amely az Egyesült Királyság és Írország közötti hidakat – szó szerint és átvitt értelemben is – felszámolja, például a határátkelés szigorúbb ellenőrzése vagy a vámhatár visszaállítására révén.

Ugyanakkor Nicola Sturgeon sem vonatkoztathat el attól a tényről, hogy az újabb függetlenségi referendum pedzegetése után a júniusi választáson a skótok jóval kevesebb SNP-képviselőt küldhettek a londoni parlamentbe, ráadásul több esetben éppen a Konzervatív Pártot preferálták a skót nemzeti erővel szemben. A függetlenségi agendát tekintve, úgy látszik, az SNP egyelőre kivárára kényeszerül.

A júniusi választások eredményének értékelése után Sturgeon egyelőre – legalább 2018 őszéig – levette a napirendről az újabb függetlenségi népszavazás kérdését.³⁵ Legutóbbi nyilatkozatai arra utalnak, hogy a skót kormány legfontosabb prioritásává egyelőre a „*soft Brexit*”, azaz egy olyan, London és Brüsszel által kötendő megállapodás elérése vált, amely az Unió elhagyása okozta kellemetlenségeket a lehető legjobban mérsékli, az uniós tagként elérhető lehetőségekből pedig minél többet megtart majd.

A közös piacon belül maradás ügye a torykkal szembeni komoly támadási felületet jelenthet, ugyanis az közös platformra hozhatja a legfontosabb baloldali és egyes regionális nemzeti pártokat. A skót SNP, a walesi Plaid Cymru és a Zöldek könnyen egymásra találhatnak

a toryk által képviselt „hard Brexit” ellenzékeként a választások legnagyobb viszonylagos nyertesével, a Munkáspárttal, sőt akár a Liberális Demokrata Párttal is.³⁶ Az új May-kormány felállása alkalmával II. Erzsébet királynő által a parlament ünnepélyes ülésén felolvasott kormányprogram (*Queen’s Speech*) ugyanis továbbra sem zárta ki, hogy az Egyesült Királyság adott esetben megfelelő alku nélkül hagyja maga mögött az EU-t.³⁷

De a skót kormánynak azért is kapóra jöhet Theresa May-nek a DUP-vel való koalíciós kényszeregyezsége, mert az északír unionisták³⁸ nyilván nem minden ellenszolgáltatás nélkül segítik a konzervatív kormányt. A különleges bánásmódot, amelyben a DUP, illetve közvetve Észak-Írország részesül, Nicola Sturgeon nem késlekedett úgy minősíteni, hogy azzal a brit kormány „sárba tiporja a devolúción alapuló rendszer alapelveit”.³⁹

Konklúzió

A jövő tehát egyelőre nem minden szempontból tűnik biztatónak az Egyesült Királyság számára, függetlenül attól, hogy a konzervatív kormányzat és a brexitpárti kampány kulcsfigurái – mint Boris Johnson jelenlegi külügyminiszter vagy Nigel Farage, a UKIP egykori vezére – ezt máig nem ismerték be. Tanulmányom témája oldaláról eddig két dolog látszik biztosnak a brexit körüli káoszban. Egyrészt az, hogy a brit kormánynak sem pontosan körvonalazott, az Európai Unióval szembeni tárgyalási stratégiája nincs, sem a távozással kapcsolatos, kifejezetten kedvező alkura vonatkozó álláspontja

nem megalapozott. Másrészt pedig, hogy Skóciában újabb függetlenségi referendum várható, bár annak időpontjáról nagyon korai volna jóslatokba bocsátkozni, különösen a 2017. júniusi brit választásoknak az SNP-re nézve meglehetősen kedvezőtlen eredményei tükrében. Mindazonáltal előfordulhat, hogy a szuverenitását Európától visszaserző Egyesült Királyság akár szét is eshet az arra tett erőfeszítése következményeként. Hogy visszautaljunk May asszony fentebb idézett, roppant találó gondolatára: a politika nem játék.

Hogy ezzel mennyire van tisztában a szituáció másik fontos szereplője, az Európai Unió, szintén releváns kérdés. A politika ugyanis nemcsak az Egyesült Királyság, hanem az EU (Nagy-Britannia nélküli) egységének a szempontjából sem játék. Hogy mennyire tud a másik huszonnégy ország egységesen, koherens tárgyalási pozíciót képviselve fellépni a kilépési tárgyalások során, egyelőre nem látszik világosan. Az EU eddig megengedhette magának, hogy kivárára játszszon, hiszen a briteknek kellett megtenniük az első lépést. May 2017. március 29-i levele után viszont a bűvös kétéves periódusból történő visszaszámlálás az Unió számára is elindult. Az európai intézmények és az integráció szempontjából sem tét nélküli a játék: a nemrég hatvanadik születésnapját ünneplő EU, az Egyesült Királysághoz hasonlóan, válszutak előtt áll. Az Európai Bizottság által a római szerződés aláírásának 60. évfordulója alkalmából publikált fehér könyve, amely öt forgatókönyvet vázol fel Európa számára, híven tükrözi ezt –

még akkor is, ha legfeljebb közvetetten foglalkozik a brexittel, illetve már azon túlra tekint.⁴⁰

A kilépéssel és a brexit utáni EU–brit viszonytal kapcsolatos tárgyalások során rengeteg kérdésre kell választ találniuk a feleknek. A bonyodalmak pedig azzal sem érnek véget. Bár valószínűleg nem érdemes egy újabb brit népszavazásban reménykedni, amely adott esetben leállíthatná a kilépési folyamatot, könnyen előfordulhat, hogy a londoni kormány kénytelen lesz parlamenti felhatalmazást vagy esetleg referendum általi megerősítést kérni a végső „Brexit deal” tekintetében, azaz a tárgyalások végén kialakuló szerződés, illetve szerződések aláírásához. A May-kormány nem éppen sziklaszilárd pozíciójából adódóan újabb előrehozott választások megtartását sem zárhatjuk ki, még a tárgyalások lefolytatásához zsinórmértékként megjelölt két-éves periódus vége előtt.

Skóciában pedig mind a közeljövő brit belpolitikai fejleményei, mind az Európai Unióval folyó tárgyalások élénk visszhangra fognak találni. Az újabb függetlenségi referendum elnapolása korántsem jelenti annak a skót politika napirendjéről való végleges eltűnését. A skót devolúció más irányú továbbfejlesztésének a kérdése szintén újra felbukkanhat. Elméletileg egy negyedik, az eddigieknél is nagyobb autonómiát biztosító *Scotland Act* vagy az egész devolúciós rendszer átalakítása akár azt is eredményezhetné, hogy az Egyesült Királyság autonóm régiói egyesével eldönthetik, hogy ki kívánnak-e lépni az EU-ból. Erre valamelyest már

létezik precedens is, hiszen 1985-ben Grönland úgy lépett ki az EK-ból, hogy azt követően is Dánia része maradt.⁴¹ Ez a megoldás azonban egyelőre sem a brit, sem a skót politikai diskurzusban nem merült fel valós alternatívaként. Az mindenestre bizonyos, hogy Skócia élénk figyelemmel fogja követni az eseményeket. A skót politikai erők pedig, különösen a függetlenség ideájával szimpatizálók, minden olyan belpolitikai és a brexitről szóló tárgyalásokkal kapcsolatos fejleményt abból a szempontból értelmeznek majd, hogy azok milyen módon veszik figyelembe a skót nemzet, kormányzat és autonómia érdekeit.

A tanulmány lezárásának ideje: 2017. június 28.

Jegyzetek

- 1 1973. január 1.
- 2 James Spence: „A High Price to Pay? Britain and the European Budget”. *International Affairs*, Vol. 88. No. 6. (2012). 1242–1243. o.
- 3 Robert Saunders: „»An Auction of Fear«: The Scotland in Europe Referendum, 1975”. *The Gladstone Diaries*, <http://gladstonediaries.blogspot.hu/2014/06/an-auction-of-fear-scotland-in-europe.html>, 2014. június 27.
- 4 A beszéd teljes szövegét lásd: „EU Speech at Bloomberg”. *Gov.uk*, <https://www.gov.uk/government/speeches/eu-speech-at-bloomberg>, 2013. január 23.
- 5 Lásd az Európai Tanács 2016. február 18–19-i ülésén elfogadott következtetéseit, különösen is azok első mellékletét: General Secretariat of the Council: „European Council Meeting (18 and 19 February 2016) – Conclusions”. *European Council*, <https://www.consilium.europa.eu/media/21787/0216-euco-conclusions.pdf>, 2016. február 19. 8–24. o.
- 6 Részletes eredményekért l.: „EU Referendum Results”. *The Electoral Commission*,

- <https://www.electoralcommission.org.uk/find-information-by-subject/elections-and-referendums/past-elections-and-referendums/eu-referendum/electorate-and-count-information>. A letöltés ideje: 2016. június 26.
- 7 EUSZ 50. cikk: „Az Európai Unióról szóló szerződés”. *EUR-Lex*, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3A12012M%2FTXT>, 2012. október 26.
- 8 Lawrenz Fares: „UK Supreme Court Hears Brexit Referendum Not Legally Binding”. *Jurist*, <http://www.jurist.org/paperchase/2016/12/uk-supreme-court-hears-brexit-referendum-not-legally-binding.php>, 2016. december 7.
- 9 „... neither the 1975 Act nor the 2015 Act, which authorised referendums about membership of the European Community or European Union, made provision for any consequences of either possible outcome.” „R (on the Application of Miller and Another) (Respondents) v Secretary of State for Exiting the European Union (Appellant)”. *The Supreme Court*, <https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2016-0196.html>, 2017. január 24. 119. pont.
- 10 Uo. 124. pont.
- 11 „Bill Documents – European Union (Notification of Withdrawal) Act 2017”. *Parliament.uk*, <http://services.parliament.uk/bills/2016-17/europeanunionnotificationofwithdrawal/documents.html>. A letöltés ideje: 2017. március 29.
- 12 A Lordok Háza észrevételeihez l.: „European Union (Notification of Withdrawal) Act 2017 and the Rights of EU Nationals”. *Parliament.uk*, <http://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/LIF-2017-0026>, 2017. március 22.
- 13 „Population of the UK by Country of Birth and Nationality: 2015”. *Office for National Statistics*, <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/bulletins/ukpopulationbycountryofbirthandnationality/august2016>, 2016. augusztus 25.
- 14 „The British in Europe – and Vice Versa”. *Migration Watch*, <https://www.migrationwatchuk.org/briefing-paper/354>, 2016. március 23.
- 15 „R (on the Application of Miller and Another)...”.
- 16 Vernon Bogdanor: „Brexit, the Constitution and the Alternatives”. *King’s Law Journal*, Vol. 27. No. 3. (2016). 319. o.
- 17 A Lordok Háza állásfoglalásait a „Great Repeal Bill” kapcsán l.: „»Great Repeal Bill« Should Not Be Used to Avoid Parliamentary Scrutiny”. *Parliament.uk*, <http://www.parliament.uk/business/committees/committees-a-z/lords-select/constitution-committee/news-parliament-2015/great-repeal-bill-published/>, 2017. március 7.
- 18 Toby Helm: „Brexit Camp Abandons £350 M-a-Week NHS Funding Pledge”. *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/politics/2016/sep/10/brexit-camp-abandons-350-million-pound-nhs-pledge>, 2016. szeptember 10.
- 19 A hivatalos eredményekért l.: „Results”. *Scottish Independence Referendum*, <http://scotlandreferendum.info/>. A letöltés ideje: 2016. június 27.
- 20 Az *Edinburgh Agreement* teljes szövegét l.: „Referendum on Independence for Scotland”. *Scottish Government Riaghaltas na h-Alba*, <http://www.gov.scot/About/Government/concordats/Referendum-on-independence>, 2012. október 15.
- 21 Stephen Tierney: „Legal Issues Surrounding the Referendum on Independence for Scotland”. *European Constitutional Law Review*, Vol. 9. No. 3. (2013). 360. o.
- 22 Joseph Weiler: „Catalonian Independence and the European Union”. *European Journal of International Law*, Vol. 23. No. 4. (2012). 910–912. o.
- 23 A részletes skóciai eredményekért l. a Választási Bizottság honlapját: *The Electoral Commission*, <https://www.electoralcommission.org.uk/find-information-by-subject/elections-and-referendums/upcoming-elections-and-referendums/eu-referendum/electorate-and-count-information#Scotland>. A letöltés ideje: 2016. június 26.

- 24 Bogdanor: i. m. 316. o.
- 25 „R (on the Application of Miller and Another)...”.
- 26 Az 1998-as *Scotland Act*, valamint annak 2012-es és 2016-os módosításaihoz 1.: „Scotland Act 1998”. *Legislation.gov.uk*, <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/46/schedule/5/part/1>. A letöltés ideje: 2017. március 31.
- 27 „... if there is a significant and material change in the circumstances that prevailed in 2014, such as Scotland being taken out of the EU against our will.” Scottish National Party: „Re-elect. Manifesto 2016”. https://d3n8a8pro7vhm.cloudfront.net/thesnp/pages/5540/attachments/original/1485880018/SNP_Manifesto2016-web_1.pdf?1485880018. A letöltés ideje: 2017. március 30. 23. o.
- 28 Paul Anderson: „The 2016 Scottish Parliament Election: A Nationalist Minority, a Conservative Comeback and a Labour Collapse”. *Regional & Federal Studies*, Vol. 26. No. 4. (2016). 562. o.
- 29 „Parliament Backs Independence Referendum”. *Scottish Government Riaghaltas na h-Alba*, <https://news.gov.scot/news/parliament-backs-independence-referendum>, 2017. március 28.
- 30 A 2017. június 8-i előrehozott brit parlamenti választások eredményeihez 1.: „UK Election 2017: Full Results”. *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/politics/ng-interactive/2017/jun/08/live-uk-election-results-in-full-2017>, 2017. június 9.
- 31 „Video: Theresa May – Politics Is Not a game”. *Belfast Telegraph*, <http://www.belfasttelegraph.co.uk/video-news/video-theresa-may-politics-is-not-a-game-35526307.html>, 2017. március 13.
- 32 Takis Tridimas: „Article 50: An Endgame Without an End?”. *King’s Law Journal*, Vol. 27. No. 3. (2016). 310. o. (Kiemelés az eredetiben.)
- 33 Daniel Boffey: „First EU Response to Article 50 Takes Tough Line on Transitional Deal”. *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/politics/2017/mar/29/first-eu-response-to-article-50-takes-tough-line-on-transitional-deal>, 2017. március 29.
- 34 Jennifer Rankin: „Europe Could Allow a United Ireland to Join EU after Brexit”. *The Guardian*, <http://www.theguardian.com/uk-news/2017/apr/27/eu-to-debate-recognising-united-ireland-to-allow-swift-return-for-north>, 2017. április 28.
- 35 Severin Carrell: „Nicola Sturgeon Shelves Second Scottish Independence Referendum”. *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/politics/2017/jun/27/nicola-sturgeon-shelves-second-independence-referendum>, 2017. június 27.
- 36 Anushka Asthana: „Labour MPs to Join SNP, Greens and Plaid to Resist Single Market Exit”. *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/politics/2017/jun/26/labour-mps-to-join-snp-greens-and-plaid-to-resist-single-market-exit>, 2017. június 26.
- 37 „Queen’s Speech 2017”. *Gov.uk*, <https://www.gov.uk/government/speeches/queens-speech-2017>, 2017. június 21.
- 38 A brit unió fenntartásának a hívei.
- 39 „[we now have a UK government] that is prepared to ride roughshod over the very principles of the entire devolution settlement.” L. Nicola Sturgeon 2017. június 27-én, a Skót Parlamentben elhangzott beszédét: „EU Negotiations and Scotland’s Future”. *Scottish Government Riaghaltas na h-Alba*, <https://news.gov.scot/speeches-and-briefings/eu-negotiations-and-scotlands-future>, 2017. június 27.
- 40 Európai Bizottság: *Fehér könyv Európa jövőjéről. A 27 tagú EU útja 2025-ig: gondolatok és forgatókönyvek*. Brüsszel: Európai Bizottság, 2017. Elektronikusan elérhető: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/feher_konyv_europa_jovojerol_hu.pdf, 2017. március 1.
- 41 Manzinger Krisztián: „Nemzetiségi többségű régiók és az Európai Unió, avagy a Brexit egyik lehetséges politikai következménye”. *Külügyi Szemle*, Vol. 15. No. 4. (2016). 12–13. o. Elektronikusan elérhető: <http://kki.hu/assets/upload/Manzinger.pdf>.